

gratie in de Duitse oorlogseconomie heeft in sommige kampen het lot der gevangenen iets minder ondragelijk gemaakt, anderzijds heeft zij ook weer duizenden nieuwe slachtoffers geëist, bijvoorbeeld doordat de aanleg, van eind '43 af, van grote onderaardse werkplaatsen in de Harz en elders, waar de *V-2's* geassembleerd zouden worden, grote groepen gevangenen heeft doen bezwijken.

De derde fase (van eind '44 tot april-mei '45) was de fase van Duitslands ineenstorting: een fase waarin het gehele Duitse productie-apparaat meer en meer met horten en stoten ging functioneren, waarin vooral het transport vaak spaak liep en waarin dus de bevoorrading op allerlei terreinen ging haperen – de gevangenen (elk concentratiekamp had per slot een zekere hoeveelheid levensmiddelen nodig) werden er de eerste slachtoffers van. Bovendien was dat de fase waarin uit elk gebied dat verloren dreigde te gaan, de gevangenen per trein of (later) te voet afgevoerd werden. Die evacuatie-transporten begonnen in de zomer van '44 uit het oostelijk deel van het *Generalgouvernement* en zij zijn tot in de eerste dagen van mei '45 voortgezet. Zij hebben een buitensporig groot aantal mensenlevens geëist: gevangenen die, verzwakt als zij waren, van honger, dorst en koude omkwamen of die door de hen begeleidende *SS*'ers met nekschoten afgemaakt werden.

Wij zullen die derde fase in dit deel niet beschrijven (zij valt in de periode die wij in deel 10 behandelen), maar in een aantal van de statistische gegevens die straks vermeld worden, zullen wij de derde fase wèl insluiten.

Wel te verstaan: de ontwikkeling die wij nu gaan schetsen, betreft het concentratiekampen-systeem als geheel. Dat zal als het ware van de buitenkant bezien worden. Wat, afgezien van hetgeen wij reeds beschreven, *in* de kampen geschiedde en hoe de gevangenen, onder hen vele duizenden Nederlanders, op hun beproevingen reageerden, komt pas later in dit deel aan de orde.

De 'officiële' kampen en hun 'Aussenkommandos'

Toen de oorlog in september '39 begon, waren er, gelijk eerder opgemerkt, in Duitsland zes 'officiële' concentratiekampen, d.w.z. kampen van de *SS* die onder Eicke's *Inspektion der Konzentrationslager* ressorteerden: Dachau, Sachsenhausen (met de *Aussenkommandos* Neuengamme en Gross-Rosen), Buchenwald, Mauthausen, Flossenbürg en Ravensbrück. In die kampen bevonden zich toen ca. twintigduizend gevangenen, van wie meer dan de helft tot de groep der 'asociale' behoorde. De *SS*-bewakings-eenheden